

I det långa loppet hade Marx rätt

Det är möjligt att ha en nationell identitet utan nationalstat, hävdar Lars Trägårdh.

År 1989 avslutade Eric Hobsbawm sin banbrytande bok *Nationer och nationalism* med att spekulera om hur framtida historiker skulle komma att skriva om det sena nittonhundratalet. Det var inte troligt, menade han, att de på samma självklara sätt som historiker som behandlat Europa mellan den franska revolutionen och andra världskrigets slut skulle ta nationalstaten som den grundläggande analysenheten. Och läser man sociologen Manuel Castells nyligen utgivna, magnifika trebandsverk, *The Information Age*, om det framväxande globala "nätverkssamhället" med dess samtidigt spännande och ångestframkallande analys av de politiska, sociala och ekonomiska formernas fundamentala omvandling, ser man att Hobsbawms förutspåelse redan hunnit att bli infriad.

Ironiskt nog gav dock Hobsbawm ut sin bok samma år som östra Europa exploderade i ett slags da capo av 1918. Med det andra ryska imperiets sammanbrott följde, tycktes det, en renässans för nationalismen och nationalstaten. Detta ledde i sin tur till ett förnyat intresse bland akademiker och journalister för nationalismen. Enligt Björn Hettne, Sverker Sörlin och Uffe Østergård, författarna till en ny bok om vad de kallar *Den globala nationalismen*, står vi så inför en paradox: "nationalismen är åter på frammarsch... i en tid då nationalstaten dödförklarats".

I vilken mening är nationalismen global, och i vilken utsträckning är den på frammarsch? Det är ingen tillfällighet att Castells "globalisering" tycks utgå från USA, medan nationalismen, EU till trots, ännu finner mycket gehör i Europa - inte bara bland kroater och serber utan även bland svenskar och norrmän. Detta innebär inte att amerikaner skulle vara inkapabla till yvig patriotism eller att etnisk identitet är utan vikt i USA. Däremot kom "nationaliteterna" i Amerika aldrig att kräva politisk suveränitet på det sätt som blev gängse i Europa, utan förblev samfundensformer inom det civila samhällets ram.

Man kan invända att skillnaden mellan USA och många andra nationalstater är att den amerikanska nationalismen är av typen "medborgarnationalism" i motsats till en etnisk-kulturellt baserad nationalism. Men därmed döls en annan central skillnad, nämligen statens roll i förhållande till dess medborgare. Ty i det andra landet som man associerar med medborgarnationalismen - Frankrike - kom nationalismen redan från början att smälta samman med etatismen. Rousseau förordade till exempel en "civil religion" baserad på dyrkan av nationen som stat. I vilken medborgarna måste underordna sig "allmänviljan".

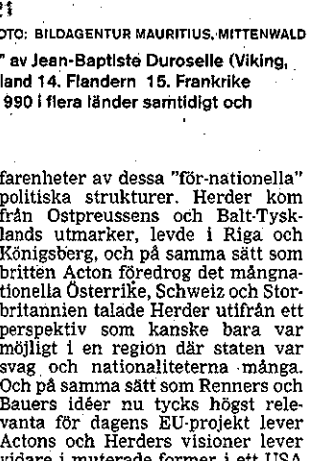
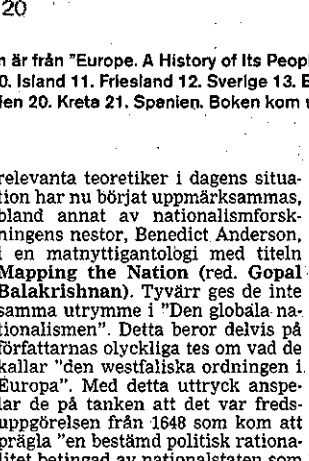
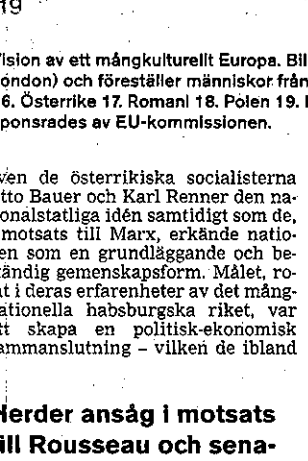
Folksuveränitetsprincipen var gemensam för de amerikanska och franska revolutionärerna, men för de franska republikanerna hade folket en kollektiv innebörd - *demos*. De amerikanska konstitutionsbyggarna utgick däremot från individen - "We, the People" - även när man talade om "folket". Visserligen har den amerikanska konstitutionen kommit att bli en kvasisakral text, men i grunda sak finns en djup skepsis mot maktkoncentration, särskilt statlig sådan.

Den tänkare som kanske bäst uttryckt denna amerikanska syn på nationaliteternas rätta roll i samhällslivet är den liberale engelsmannen lord Acton. År 1862 skrev han en briljant essä där han argumenterade att just tanken om den nationella suveräniteten var frihetens och det liberala samhällets största fiende. Vad Acton, som inte bara var liberal utan även katolik, vände sig mot var det som Rousseau och hans efterföljare prisade, nämligen statens dominans över de mellanliggande samfundet inom det civila samhället.

I stället förordade han principen att det just var starka och oberoende sammanslutningar som kyrkor och nationaliteter som skyddade individen från den nationaldemokratiska statens maktfullkomlighet. Han menade att närvaron av ett flertal nationaliteter inom samma stat utgjorde en grundläggande förutsättning för det civiliserade samhällets fortlevnad: "där politiska och nationella gränser sammanfaller, där upphör nationer att utveckla sig, likt individer som vägrar umgänge med sina medmänniskor".

Tanken att staten är nationens värsta fiende finner man även hos den etniska nationalismens förmänta anfader, Johann Gottfried Herder, som orättvist associerats med de värsta formerna av etnisk baserad national-etatism, inte minst den tyska nationalsocialismen. I själva verket ansåg Herder i motsats till Rousseau och senare tyska nationalister att de alltmer dominerande territorialstaterna utgjorde ett dödligt hot mot nationerna, vilka han uppfattade som kulturer och inte politiska former. Han var i grunden en anarkist som avskydde staten. Miljoner människor lever på denna glob utan regering, förklarade han och undrade varför människan frivilligt skulle underkasta sig staten, denna själslösliga maskin, detta Ixions hjul.

Kring sekelskiftet ifrågasatte

VISION AV ETT MÅNGKULTURELLT EUROPA. BILDEN ÄR FRÅN "EUROPE. A HISTORY OF ITS PEOPLES" AV JEAN-BAPTISTE DUROSSELLE (VIKING, LONDON) OCH FÖRESTÄLLER MÄNNISKOR FRÅN: 10. Island 11. Friesland 12. Sverige 13. England 14. Flandern 15. Frankrike 16. Österrike 17. Romani 18. Polen 19. Italien 20. Kreta 21. Spanien. Boken kom ut 1990 i flera länder samtidigt och sponsrades av EU-kommissionen.

FOTO: BILDAGENTUR MAURITIUS, MITTENWALD

även de österrikiska socialisterna Otto Bauer och Karl Renner den nationalstatliga idén samtidigt som de, i motsats till Marx, erkände nationen som en grundläggande och beständig gemenskapsform. Målet, rotat i deras erfarenheter av det mångnationella habsburgska riket, var att skapa en politisk-ekonomisk sammanslutning - vilken de ibland

Herder ansåg i motsats till Rousseau och senare tyska nationalisterna att de alltmer dominerande territorialstaterna utgjorde ett dödligt hot mot nationerna.

kallade Europas förenta stater, ibland Världsschweiz - som skulle garantera nationerna kulturell autonomi. Dessa drömmar krossades med första världskriget och i stället följde en orgie av nationalstatlighet vars lågvattenmärke var den tyska nationalsocialismen. Men i det längre perspektivet är det inte svårt att skönja i deras tankar en blåkopia för dagens EU.

Bauer och Actons betydelse som

relevanta teoretiker i dagens situation har nu börjat uppmärksammas, bland annat av nationalismforskningsnestsor, Benedict Anderson, i en matnyttigantologi med titeln *Mapping the Nation* (red. Gopal Balakrishnan). Tyvärr ges de inte samma utrymme i *Den globala nationalismen*. Detta beror delvis på författarnas olyckliga tes om vad de kallar "den westfaliska ordningen i Europa". Med detta uttryck anspelar de på tanken att det var fredsuppgörelsen från 1648 som kom att präglade "en bestämd politisk rationalitet betingad av nationalstaten som garant för de enskilda individernas (medborgarnas) säkerhet och välfärd".

Problemet med denna tes är, som författarna själva medger, att det inte var förrän efter den franska revolutionen som nationalstaten blev den överordnade statsmodellen i Europa. Vad som därmed fördunklas är att den gamla ordningen - representerad av det tyska romerska riket och dess konfederala efterföljare, såväl som de habsburgska, ryska och osmanska rikena, och även Storbritannien - bestod långt in i den så kallade westfaliska eran oavsett om vi väljer 1769, 1871 eller 1918 som brytdatum.

Och inte bara det. Mycket av det viktigaste tankegodset i dag härrör från tänkare som skrivit utifrån er-

farenheter av dessa "för-nationella" politiska strukturer. Herder kom från Ostpreussens och Balt-Tysklands utmarker, levde i Riga och Königsberg, och på samma sätt som britten Acton föredrog det mångnationella Österrike, Schweiz och Storbritannien talade Herder utifrån ett perspektiv som kanske bara var möjligt i en region där staten var svag och nationaliteterna många. Och på samma sätt som Renners och Bauers idéer nu tycks högst relevanta för dagens EU-projekt lever vidare i muterade former i ett USA där multikulturalismen, snarare än nationalismen, framstår som identitetspolitikens främsta uttryck.

Detta är perspektivet som bara sparsamt utvecklades i Hettnes, Sörlins och Østergårds annars välmåttade översikt. Visserligen kan man hitta intressanta men alltför korta avsnitt, till exempel om det multikulturella medborgarskapet. Där kan man kan läsa att den "amerikanska och kanadensiska polyetniciteten... representerar framtiden" i motsats till "Förenta nationernas ideologiska bild av intern nationell homogenitet och extern oavhängighet".

Men allmänt sett tycks författarna ha velat täcka in så mycket material att den självständiga analysen blivit lidande. Slutresultatet är en bok som varken utgör en sammanhäng-

ande historia om nationalismen eller en konsekvent argumenterad teori om dess ursprung, väsen eller framtid. I stället framstår boken som ett referensverk. Vilket kanske också varit målet: en fyrahundra-sidig kollektiv litteraturgenomgång, imponerande i sig.

Et annat ämne som tyvärr inte fått speciellt stort utrymme i *Den globala nationalismen* är den svenska nationalismens historia. Till viss del fylls detta tomrum av en annan ny bok, nämligen Patrik Halls nyligen framlagda avhandling, *The Social Construction of Nationalism*. Ur historikerns och den allmänne läsarens synvinkel begränsas bokens värde av att Hall, som är statsvetare, sätter teorin i högsätet. Med utgångspunkt i Foucaults analyser av makten och kunskapen resonerar Hall kring den svenska nationalismens "konstruktion" och politiska effekter. Resultatet blir en ibland ganska trögläst bok, som dessutom sparkar på ganska öppna dörrar på det teoretiska planet. Få torde i dag finna tesen om att nationalismen skulle vara "socialt konstruerad" speciellt originellt eller utmanande.

Av större intresse är Hall när han ger sig i närmkamp med det empiriska materialet. Framför allt har han lyckats med att prestera en gedigen om än inte nydanande analys av den Geijerska berättelsen om Sverige och svenskheten. Som Hall riktigt noterar lyckades Geijer att cementera en politiskt pregnant myt genom att rota den moderna medborgarskapsidén i en historisk analys av göter och odalsbönder. Tyvärr fullföljer Hall inte detta intressanta spår tillräckligt långt fram i tiden, utan fastnar i en analys av den tillfälliga och fruktlösa högernationalismens representerad av Rudolf Kjellén och Gustav Sundbärg.

Detta gör att att Hall missar den Geijerska tropens integrering i socialdemokraternas nationalsocialistiska retorik från mitten av tjugotalet fram till folkhemspolitikens genombrott i mitten av trettioåret. Detta är synd då historien är både fascinerande i sig och helt avgörande för den svenska politiska kulturens utveckling. Efter rösträttsreformen började ledande socialdemokrater som Nils Karleby, Rickard Lindström och Per Albin Hansson att se mer positivt på nationen. Lindström kom att tala om "nationell socialism", och Per Albin knöt an till "den svenska allmogens frihetslängtan" och talade sig varm om Engelbrekt - "folkets man" - och satte likhetstecken mellan "nationalmedvetandet och folkviljan".

Historien om hur folkhemsideologin institutionaliserades i välfärdstaten är bekant, men den intrikata sammansmältning av nation, stat och ekonomi som utmärkt folkhemsnationalismen förtjänar extra betoning. Om denna sammansmältning var dess styrka under trettioåret, så är det dess svaghet i dag.

I debatten vid mitten av artonhundratalet stod Karl Marx mot Friedrich List. Den förre spådde nationalstaternas undergång, den senare såg nationalstaterna som garantin för en rättvis fördelning av kapitalismens frukter mellan nationerna. I det kortare perspektivet hade List rätt. Som Ernest Gellner argumenterat växte nationalismen och kapitalismen fram som hand i handske under artonhundratalet och långt in på det tjugonde århundradet. Men skrattar bäst som skrattar sist. När vi nu skriver millenniets slut ser det ut som om Marx - globaliseringsteoriens anfader - hade rättast ändå, i det långa loppet.

Och här ligger skillnaden mellan den så kallat "nya" nationalismen i dag och den gamla. I den senare fallet kan nationalismen sägas ha varit konstruktiv, i samklang med tidens gång, emedan den i dag är defensiv och reaktionär, ett uttryck för ångslan och förlust hos människor som lätt kan manipuleras av demagoger från höger eller vänster.

Lars Trägårdh,
Historiker vid Barnard College,
Columbia University

Björn Hettne, Sverker Sörlin och Uffe Østergård
Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid
Studieförbundet Näringsliv och samhälle

Patrik Hall
The Social Construction of Nationalism. Sweden as an Example
Lund University Press

Mapping the Nation
Red. Gopal Balakrishnan
Verso

Manuel Castells
The Information Age
Blackwell

Eric J Hobsbawm
Nationer och nationalism
(Nations and Nationalism since 1780)
Övers. Paul Frisch
Ordfront

Manuel Castells verk kommer att behandlas utförligare på Tredje sidan i vår.